

Павлов, О. І. Тенденції розвитку цивілізацій у контексті глобалізації [Текст] : навч. посіб. / Павлов Олександр Іванович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; Одес. регіон. ін-т держ. упр., Каф. регіон. політики та публ. адміністрування. - Вид. 2-ге. - Одеса : Астропринт, 2011. - 288 с. : табл., рис. - Бібліогр.: с. 263-272. - ISBN 978-966-190-316-5.

У навчальному посібнику з позиції міждисциплінарного підходу розглянуто тенденції розвитку цивілізацій у контексті глобалізації. Проаналізовано процес взаємодії цивілізацій у світлі наукових поглядів М. Данилевського, О. Шпенглера,

К. Ясперса, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокіна, Л. Гумільова, основоположників євразійського руху, представників світсистемного підходу та сучасних західних, російських та вітчизняних цивіліологів, подано авторську багатовимірну модель сучасного світового співтовариства. Посібник містить завдання, питання й додаткову літературу, словник основних термінів, предметний і іменний покажчики, тематику творчих робіт та тестові завдання, які сприятимуть творчому засвоєнню учбового матеріалу.

Видання розраховане на фахівців з історії, соціології, політології та культурології, слухачів і студентів.

Передмова

Історія — це не все, але все є історією.
М. Емар

Вчена людина не обов'язково є істориком, але історик повинен бути вченою людиною.

Р. Дж. Колінгвуд

Вивчаючи сучасних дикунів, ми можемо отримати вірне уявлення про людину у давню епоху та про стадії еволюції, через яку пройшла наша цивілізація.

Дж. Леббок

Наведені на початку передмови епіграфи слід розцінювати як ключ до

розуміння тієї ролі, яку автор надає спецкурсу «Тенденції розвитку цивілізацій у контексті глобалізації» у системі підготовки студентів гуманітарних факультетів у цілому та історичного, зокрема.

Твердження одного з сучасних французьких істориків, директора Будинку науки про людину М. Емара про те, що все є історією, свідчить про всеосяжний характер історичних знань. Це одночасно є широкою трактовкою історії, яку можна розглядати як діяння людей у будь-якій сфері суспільного життя у минулому.

Сучасного у певному сенсі взагалі не існує, воно є містком між минулим та майбутнім. Хоча майбутнє не є предметом історичної науки, оскільки вчинки та дії як такі ще не відбулися, але, якщо ми маємо на меті зазирнути у майбутнє, необхідно знати, яким було минуле.

Таке розуміння історії ставить високі вимоги до фахівців, що належать до цієї наукової галузі.

Професійні історики, крім досконалого володіння історичними методами дослідження, мають виявляти інтерес до міждисциплінарного підходу у процесі визначення фактологічних, типологічних, сутнісних та генетичних зв'язків між подіями та явищами, що мали місце у минулому. Це, у свою чергу, вимагає збагачення пам'яті знаннями, які виробило людство, набуття певного соціального досвіду для розуміння того, що відбувається навкруги та оволодіння сучасною методологією дослідження.

Третій епіграф пояснює мету навчальної дисципліни — дослідження тенденцій розвитку цивілізацій у контексті глобалізації, погляд на історію з позицій цивілізаційного, етнологічного та світсистемного підходів.

У якості дослідницького поля обрано цивілізацію як історичну реальність та просторово-часовий континуум соціально-культурної еволюції людства.

При цьому цивілізація розглядається не стільки як самодостатній феномен, який має внутрішні тенденції розвитку, скільки як певна сукупність локальних соціокультурних спільнот, що вступають у більш чи менш інтенсивні контакти між собою, які відбуваються у просторі та часі. Важливим чинником, що суттєво впливає на характер розвитку цивілізацій та інтенсивність міжцивілізаційних зв'язків, є глобалізація, яка супроводжує цивілізаційний розвиток людства протягом усієї його історії. Проте особливого значення для долі людства глобалізація набула, починаючи з другої половини ХХ ст.

З огляду на це побудований тематичний план навчальної дисципліни, який складається з кількох блоків. Крім основоположних теорій цивілізації та сучасних концепцій, що розкривають сутність цивілізаційного розвитку людства наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., певне місце у ньому посідають вчення теоретиків євразійства, світсистемний та етнологічний підходи.

Аналіз теоретичних поглядів засновників євразійства дає цілісне уявлення про соціокультурну специфіку євразійського континенту, без якого неможливо скласти повне уявлення про людську цивілізацію.

Цивілізаційний підхід надає можливість порівняльного вивчення

людських спільнот, тоді як у якості одиниці аналізу світсистемного підходу виступає «історична система», а його предмету — соціальний світ, що розглядається як сукупність цих історичних систем у просторі та часі. Разом вони відіграють значну роль у розумінні сутнісних характеристик суспільства.

Якщо ці два підходи є концепціями глобального рівня, то етнологічний підхід належить до теорії середнього рівня, його застосування дозволяє не тільки визначити рівень відповідної ідентифікації певних людських спільнот, а й диференціювати представників різних локальних цивілізацій на індивідуальному та груповому рівнях.

Аналіз тенденцій розвитку людства у внутрішньо цивілізаційному та міжцивілізаційному вимірах важливий не тільки для розуміння змісту та сутності історичного процесу, але й для прогнозування майбутнього людства.

Ознайомлення з тематикою курсу має також на меті й формування культури міжлюдського діалогу, толерантності у відносинах між представниками різних культурних світів.

Тематика спецкурсу є складовою частиною спеціалізації з нової та новітньої історії та викладається студентам п'ятого (очної форми навчання) та шостого (заочної форми навчання) курсів історичного факультету Одеського національного університету протягом останніх п'яти навчальних років. Досвід його викладання виявив значний пізнавальний інтерес до проблематики спецкурсу з боку студентів.

У процесі підготовки навчального посібника були враховані поради та зауваження рецензентів — професорів З. Балабаєвої, О. Дьоміна та В. Соколова. Автор висловлює велику вдячність цим науковцям за надану допомогу.

Структура навчального посібника складається з вступу, трьох змістовних частин, списку літератури, предметного і іменного покажчиків, словника основних термінів та додатків, до яких віднесено розподіл годин, відведених на лекції, тематика творчих робіт і тестові завдання.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
<i>Вступ</i>	12
1. Наукова актуальність та зміст спеціального курсу.....	12
2. Цивіліографія — наука про цивілізації.....	16
3. Історіографія проблематики спецкурсу.....	20
<i>Завдання та питання</i>	23
<i>Література</i>	23

Частина I
ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНІСТЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Глава 1

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ.....	26
1.1. Поняття цивілізації та різновиди теорій цивілізації.....	26
1.2. Структура та класифікація цивілізацій.....	31
1.3. Періодизація цивілізаційного розвитку та характеристика постіндустріальної цивілізації.....	35
<i>Завдання та питання.....</i>	41
<i>Література.....</i>	41
<i>Глава 2</i>	
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА.....	42
2.1. Поняття глобалізації та основні етапи її розвитку.....	42
2.2. Характеристика сучасного етапу глобалізації.....	46
2.3. Цивілізаційна природа глобалізації.....	49
<i>Завдання та питання.....</i>	55
<i>Література.....</i>	56
<i>Висновки до частини I.....</i>	56

Частина II
ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС
У СВІТЛІ ТЕОРІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Глава 3

ТЕОРІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ТИПІВ М. ДАНИЛЕВСЬКОГО ТА ЇЇ ОЦІНКА В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ..	58
3.1. Історичні передумови написання книги М. Данилевського «Росія та Європа».....	58
3.2. Основні положення теорії культурно-історичних типів М. Данилевського.....	61
3.2.1. Критерії ідентичності культурно-історичних типів, їх вік та періоди розвитку.....	61
3.2.2. Спадкоємність у розвитку культурно-історичних типів та їх різноманітність.....	63
3.2.3. Розряди культурної діяльності та закони руху культурно-історичних типів.....	65
3.2.4. Слов'янство як специфічний культурно-історичний тип та його соціально-політична місія.....	67
3.3. Оцінка та розвиток теорії культурно-історичних типів М. Данилевського науковими колами російського суспільства другої	

половини ХІХ ст.....	70
3.4. Значення ідейно-теоретичної спадщини	
М. Данилевського для сучасної науки та практики.....	75
<i>Завдання та питання</i>	77
<i>Література</i>	77

Глава 4

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.....	78
4.1. Розвиток теорії локальних культур у праці	
О. Шпенглера «Занепад Європи».....	78
4.1.1. Культура як прафеномен (дух) всесвітньої історії.....	79
4.1.2. Цивілізація — занепадаюча фаза розвитку	
культури.....	82
4.1.3. Внесок О. Шпенглера у розвиток теорій	
цивілізації.....	83
4.2. Концепція «осьового часу» К. Ясперса як методологія	
дослідження історичного процесу.....	85
4.2.1. «Осьовий час» — універсальна категорія	
світосприйняття.....	86
4.2.2. Класифікація світової історії та народів	
за «осьовим часом».....	88
4.2.3. Концепція «осьового часу» та ціннісні орієнтири	
сучасного світу.....	95
<i>Завдання та питання</i>	96
<i>Література</i>	97

Глава 5

ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ А. ДЖ. ТОЙНБІ.....	98
5.1. «Філософічна історія» А. Дж. Тойнбі.....	98
5.1.1. Поле історичного дослідження А. Дж. Тойнбі	
та його масштаб.....	100
5.1.2. Витоки та еволюція теорії цивілізації	
А. Дж. Тойнбі.....	102
5.2. А. Дж. Тойнбі про генезис, розвиток та взаємодію	
цивілізацій.....	106
5.2.1. Закон «виклику-відгуку» А. Дж. Тойнбі.....	107
5.2.2. Світова держава, Вселенська церква	
та «героїчна доба».....	110
5.2.3. Класифікація цивілізацій та контакти між ними	
у просторі та часі.....	113

5.3. Значення теорії цивілізації А. Дж. Тойнбі для розуміння тенденцій історичного розвитку.....	117
<i>Завдання та питання</i>	118
<i>Література</i>	119
<i>Глава 6</i>	
ТЕОРІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ П. СОРОКІНА.....	120
6.1. Ціннісна теорія соціології П. Сорокіна.....	120
6.1.1. Погляд на історію людства з позиції соціологічного підходу.....	122
6.1.2. Соціокультурне явище як результат взаємодії соціальних суб'єктів.....	124
6.1.3. Ціннісний вимір культури.....	130
6.2. Соціокультурна динаміка та цивілізаційний розвиток людства.....	133
6.3. Концепція конвергенції П. Сорокіна та її значення для розуміння тенденцій цивілізаційного розвитку.....	136
<i>Завдання та питання</i>	140
<i>Література</i>	140
<i>Глава 7</i>	
ПОГЛЯДИ НА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА ОСНОВОПОЛОЖНИКІВ ЄВРАЗІЙСТВА ТА Л. ГУМІЛЬОВА.....	141
7.1. Цивілізаційний розвиток в уявленнях теоретиків євразійства.....	141
7.1.1. Основоположники євразійського руху.....	141
7.1.2. Світогляд та світосприйняття євразійців.....	145
7.1.3. Основні положення теорії євразійців.....	149
7.2. Етнологічний вимір історичного розвитку.....	156
7.3. Етнологічна теорія Л. Гумільова та цивілізаційний розвиток людства.....	162
<i>Завдання та питання</i>	169
<i>Література</i>	169
<i>Висновки до частини II</i>	169

Частина III
МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА
В УЯВЛЕННЯХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІОГРАФІВ

<i>Глава 8</i>	
РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙ У КОНТЕКСТІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ТА СВІТСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ.....	172
8.1. Концепція постіндустріального суспільства Д. Белла.....	172
8.2. Ідея «хвильового» історичного розвитку Е. Тоффлера.....	177

8.3.	Оцінка цивілізаційного розвитку людства крізь призму світсистемного підходу.....	182
8.3.1.	Засновники світсистемного підходу.....	183
8.3.2.	Сутність та напрями світсистемної теорії.....	184
	<i>Завдання та питання</i>	190
	<i>Література</i>	190

Глава 9

	ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ПРЕДСТАВНИКАМИ ЗАХІДНОЇ ШКОЛИ КОНФЛІКТОЛОПІ.....	192
9.1.	Концепція «кінця історії» Ф. Фукуями та бачення ним перспектив цивілізаційного діалогу.....	192
9.2.	Геополітичний вимір цивілізаційної взаємодії в уявленні З. Бжезінського.....	198
9.3.	Підвалини конфліктогенного прогнозу міжцивілізаційної взаємодії С. Гантінгтона.....	203
	<i>Завдання та питання</i>	207
	<i>Література</i>	207

Глава 10

	ВИСВІТЛЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ РОСІЙСЬКИМИ ТА ВІТЧИЗНЯНИМИ ЦИВІЛІОГРАФАМИ.....	209
10.1.	Тенденції розвитку постіндустріальної цивілізації.....	210
10.2.	Конттури взаємодії цивілізацій у глобалізованому світі.....	214
10.3.	Модель майбутнього цивілізаційного розвитку людства.....	219
	<i>Завдання та питання</i>	223
	<i>Література</i>	223

Глава 11

	БАГАТОВИМІРНА МОДЕЛЬ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ.....	224
11.1.	Критерії типізації сучасного світового співтовариства та його модель.....	225
11.2.	Характеристика типів моделі сучасного світового співтовариства.....	229
11.3.	Образи майбутнього типів моделі сучасного світового співтовариства.....	234
	<i>Завдання та питання</i>	240
	<i>Література</i>	241
	<i>Висновки до частини III</i>	241
	<i>Післямова</i>	243

<i>Іменний показчик</i>	246
<i>Предметний показчик</i>	250
<i>Словник основних термінів</i>	260
<i>Список використаної літератури</i>	263
<i>ДОДАТКИ</i>	273
<i>1. Розподіл годин, відведених на лекції зі спеціального курсу «Тенденції розвитку цивілізацій у контексті глобалізації»</i>	274
<i>2. Тематика творчих робіт</i>	275
<i>3. Тестові завдання для підсумкового контролю знань</i>	277